

Midhat Begić i počeci zvaničnog priznavanja bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti

1.

Od kraja šezdesetih i početka sedamdesetih godina 20. st. dolazi do niza prekretno važnih promjena u društvu, politici i ideološkom kontekstu u Bosni i Hercegovini i tadašnjoj Jugoslaviji, a koje se s punim pravom u bosanskohercegovačkom i bošnjačkom slučaju mogu označiti kao drugi bosanskohercegovački i bošnjački političko-nacionalni ili nacionalno-kulturni preporod.⁴⁵

Po svojem historijskom značaju i dalekosežnosti, ovaj period umnogome je ekvivalentan preporodnom dobu nakon austrougarske okupacije Bosne 1878. godine, odnosno promjenama koje se u Bosni dešavaju krajem 19. i početkom 20. st., pri čemu treba istaći i to da su sve ove promjene podrazumijevale i izraziti angažman, hrabrost i samopožrtvovanje pogotovo kod onih pojedinaca koji su bili nosioci ovih procesa, a koji su u mnogim slučajevima bili izvrjavani teškim pritiscima, pa i čitavim napadačkim kampanjama kojima su se dovodili i pred profesionalni, ali i lični „odstrel“ sa strane onih društveno-političkih i ideoloških snaga koje su nastojale osujetiti i zaustaviti promjene o kojima je ovdje riječ. To je i vrijeme kad se napokon na ključno važan način postavlja i pitanje etno-nacionalnog statusa i identiteta bosanskih muslimana, pri čemu će se ovaj problem razriješiti upravo ranije apostrofiranim najprije partijskim, a potom i ustavnim priznavanjem Muslimana kao zasebne etno-nacionalne zajednice, a ne više kao religijske grupe čiji su se pripadnici u etno-nacionalnom smislu morali opredjeljivati između nacionalnog hrvatstva ili srpstva ili, pak, ostati „neopredijeljeni“. Ne samo uporedo već upravo kao dio ovih širih promjena u bosanskohercegovačkom kontekstu počev od kraja šezdesetih i početka sedamdesetih godina 20. st. dešavaju se i prekretno važne promjene i onda kad je riječ o statusu i identitetu književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini, pa će tako višestoljetna tradicija svijesti o književnom stvaranju u Bosni i Hercegovini i njezinim osobenostima, kao i brojni raniji izravni napori u pravcu afirmiranja bosanskohercegovačkog književnog stvaralaštva kao takvog, napokon rezultirati i postavljanjem pitanja o bosanskohercegovačkom književnom fenomenu i na zvaničnoj razini. U političko-partijskim krugovima o ovom problemu najprije se raspravljalo interno i u strogoj tajnosti, „iza zatvorenih vrata“, nakon čega stekli su se preduvjeti i za otvaranje ovog pitanja kako u akademskom kontekstu,

⁴⁵ Usp.: Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998, str. 229-344.

tako i uopće u javnosti, pri čemu se, inače, uz pitanja književnosti istovremeno postavljaju i, posebno, pitanja jezika u Bosni i Hercegovini, kao i druga identitetski ključna pitanja.

Nakon rada *Tendencije u savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine* Novice Petkovića,⁴⁶ koji je savremenu bosanskohercegovačku književnu praksu predstavio na vrlo simplificiran način i tako izazvao nemale rasprave o ovom problemu u bosanskohercegovačkom književnom kontekstu ovog vremena, jedan od prvih ovakvih trenutaka bit će i *Simpozijum o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine*, koji će se u novembru 1970. godine održati u Sarajevu, u organizaciji tad ugledne izdavačke kuće „Svjetlost“, a uz saglasnost tadašnjeg političkog i partijskog rukovodstva. Kako se to navodi u kratkoj uvodnoj bilješci na početku zbornika simpozijских izlaganja, cilj simpozija bio je da se „o problemima ove literature progovori kritički i naučno“, pri čemu je predviđeno da „glavni referat podnese drug Midhat Begić, a koreferate na slobodno odabrane teme drugovi M. Bogićević, I. Fogl, R. Vučković i R. Trifković, a da okvirne teze sačine M. Selimović i R. Trifković“. Uz Midhata Begića, tad uglednog profesora jugoslavenskih književnosti na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu i člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, na samom simpoziju kao koreferenti učestvovali su samo Miodrag Bogićević i Risto Trifković, „dok su ostali iz različitih razloga odustali“, a radilo se, zapravo, o nesuglasicama o samom ključnom pitanju – prirodi književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini, odnosno o tome kako o ovom problemu govoriti „kritički i naučno“.⁴⁷

Iako je organiziran uz saglasnost onovremene politike, *Simpozijum o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine* nije, međutim, rezultirao konačnim i općeprihvaćenim odgovorom o fenomenu književnosti u Bosni i Hercegovini, niti je to još uvijek bilo moguće u ovim uvjetima, ali je, uprkos ovom, predstavljao jedan od ključnih trenutaka u procesima afirmiranja i etabliranja, odnosno zvaničnog priznavanja bosanskohercegovačke književnosti kao takve u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji ovog vremena. Simpozij je bio ključno važan i zbog toga što se, napokon, u širu akademsku i društvenu raspravu o pojavi književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini uključio i Midhat Begić, tad jedan od najvažnijih bosanskohercegovačkih književnonaučnih autoriteta, ali i autor društvenopolitički, odnosno partijsko-ideološki u potpunosti „pravovjerne“ biografije, a što je procesima afirmiranja i etabliranja bosanskohercegovačke književnosti davalo bitno drugačiji karakter i umnogome drugačiju dimenziju.

⁴⁶ Novica Petković, „Tendencije u savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine“, *Život*, god. XIX, br. 1, Sarajevo, 1970, str. 49-54.

⁴⁷ Usp.: *Simpozijum o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1971, str. 5-6.

U Begićevu simpozijском referatu *Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do danas (Nacrt)*, kao i u nizu drugih autorovih radova o književnom stvaranju u Bosni i Hercegovini koji slijede nakon ovog, uključujući i odgovore na primjedbe upućene Begiću na samom simpoziju i kasnije,⁴⁸ oblikovalo se naročito Begićevo razumijevanje fenomena književnosti u Bosni i Hercegovini. Begiću će se u međuvremenu priključiti i drugi autori sa sličnim stavovima, prije svih Muhsin Rizvić, tad relativno mlađi historičar književnosti, a onda, u godinama koje su slijedile, i tad još mlađi autori, naročito Enes Duraković, također historičar književnosti, ali i drugi, uključujući i, posebno, Aliju Isakovića, u ovo vrijeme također relativno mlađeg pisca, ali i istraživača bosanskohercegovačke književne prošlosti te kasnije znamenitog antologičara. Radovi ovih i ovakvih autora, uza specifičnosti pristupa svakog od njih, u osnovi više-manje nastavljaju ključne Begićeve ideje o pitanjima prirode i karaktera književne prakse u Bosni i Hercegovini, pa će autorski niz koji započinje Begić, a potom i Rizvić, a nastavlja se kod Durakovića i drugih u konačnici oblikovati i ono razumijevanje bosanskohercegovačkog književnog fenomena koje je u suštini relevantno i danas. Pritom, upravo ovi autori, odnosno posebno Midhat Begić, Muhsin Rizvić i Enes Duraković, kao i Alija Isaković u svojem segmentu, ključni su za konačno definiranje i zvanično priznavanje najprije bosanskohercegovačke, a potom i bosanskomuslimanske, tj. bošnjačke književnosti kao takve, uz vrlo važne doprinose i drugih autora od sedamdesetih do devedesetih godina 20. st., naročito u različitim oblastima proučavanja dotad gotovo sasvim nepoznate bošnjačke književne povijesti. Među njima su i npr. (prema generacijskom i abecednom slijedu) Abdurahman Nametak, Hazim Šabanović, Muhamed

⁴⁸ Pored simpozijskog koreferata *O nazivu književnosti* Miodraga Bogićevića, koji je pisan s bitno drugačijih, pa i sasvim suprotnih pozicija u nekim aspektima, te Bogićevićeva dodatnog pokušaja odgovora Begiću *U čemu su sličnosti*, objavljenog početkom 1971. godine u sarajevskoj reviji za kulturu *Odjek*, Begićev simpozijски referat izazvao je veliki broj tekstova, najčešće više ili manje izraženog polemičkog karaktera, dok su tek rijetki bili afirmativni. Većina ovih tekstova objavljena je uglavnom također početkom 1971. godine upravo u reviji *Odjek*, a neki od važnijih su i: *Jedan pogled na bosansko-hercegovačku književnost ponovo: Jedna impresija i jedan iznuđeni dijalog* Riste Trifkovića, *Citati i još po neka riječ: Odgovor Midhatu Begiću* Ivana Fogla, *Za dijalog dobre volje (Marginalija na temu: ime jedne literature)* Muhameda Nuhića, *Postsimpozijumska sumiranja i nadgovaranja* ponovo Riste Trifkovića, *Etnička i etička raskršća Midhata Begića* Vuka Krnjevića, *Značajne ideje na Simpozijumu* Mustafe Imamovića, *Nacionalno osjećanje i pjesnička formula i Više svjetlosti i tolerancije* Mladena Oljače i dr. Usput, zanimljivo je da se u istoj ovoj kulturnoj reviji istovremeno vodi polemika i o bosanskohercegovačkom jezičkom pitanju kao dijelu šireg nastojanja revidiranja „dvoosovinske“ srpskohrvatske ili hrvatskosrpske jezičke politike. (Usp.: Sanjin Kodrić, „Nevolje s kanonom: Slučaj bosanske i/ili bošnjačke književne historije (Na primjeru okolnosti i karaktera ranog kanonizacijskog rada M. Begića)“, *Književna prošlost i poetika kulture (Teorija novog historicizma u bosanskohercegovačkoj književnohistorijskoj praksi)*, Slavistički komitet, Sarajevo, 2010, str. 151-176.)

Huković, Muris Idrizović, Razija Lagumdžija, Lamija Hadžiosmanović, Đenana Buturović, Hatidža Dizdarević-Krnjević, Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Elbisa Ustamujić, Kasim Prohić, Emina Memija, Fehim Nametak, Lejla Gazić, Amir Ljubović, Munib Maglajlić, Fahrudin Rizvanbegović, Nihad Agić, Uzeir Bavčić, Rašid Durić, Esad Duraković, Gordana Muzaferija, Fatma Hasanbegović i njima slični, dok u kontekstu priloga proučavanju književnosti Bosne i Hercegovine uopće treba spomenuti npr. i Josipa i Zdenku Lešića, Dragomira Gajevića, Borisa Ćorića, Radovana Vučkovića, Dejana Đuričkovića, Ljubicu Tomić-Kovač ili Ivana Lovrenovića, odnosno, barem u tadašnjem trenutku, Vojislava Maksimovića i Stanišu Tutnjevića, kao i niz drugih, koji su također ostvarili, pogotovo u ovom vremenu, značajne priloge poznavanju književne prošlosti Bosne i Hercegovine.

2.

Begićev stav jeste, naravno, dokraja afirmativan prema pojavi književnosti Bosne i Hercegovine, i to kako u smislu cjeline bosanskohercegovačkog književnog stvaranja, tako i u smislu njezinih specifičnosti poput upravo bosanskomuslimanske, odnosno bošnjačke književnosti, što je ideja koju je Begić jednako afirmirao kao i ideju bosanskohercegovačke književnosti. Pritom, i sam Begićev stav rezultat je upravo i višestoljetne tradicije svijesti o književnom stvaranju u Bosni i Hercegovini i njezinim osobenostima, a posebno ranijih nastojanja u pravcu afirmiranja bosanskohercegovačkog književnog stvaralaštva kao takvog, pa se ispostavlja da se u slučaju Begićeva razumijevanja fenomena bosanskohercegovačke književnosti desila i naročita sinteza cjelokupnog ranijeg mišljenja o ovom problemu, a što se onda prenosilo i na druge autore koji nastavljaju Begićevim tragom. Prema ovako oblikovanom Begićevu stavu, na različite načine variranom u čitavom nizu njegovih radova, bosanskohercegovačko književno stvaranje zaseban je i samosvojan element južnoslavenskog, odnosno tad jugoslavenskog književnog okvira, koji Begić vidi kao pluralan, kompozitan i policentričan, odnosno kao višestruko odredljiv, a u koji se bosanskohercegovačka književna praksa prirodno uključuje kao jedna od njegovih statusno ravnopravnih sastavnica, ali unutar kojeg, također, zadržava i vlastite značajke te vlastite razvojne zakonitosti i tendencije. U tom smislu, bosanskohercegovačko književno stvaralaštvo za Begića je vrlo blisko, neraskidivo povezano s drugim južnoslavenskim, odnosno tadašnjim jugoslavenskim književnostima, naročito u pogledu jezika, barem u novije vrijeme, ali, istovremeno, ni u kojem slučaju ne predstavlja tek neki sporedni, zavičajni ili regionalni književni tok bilo koje druge južnoslavenske, odnosno jugoslavenske književnosti, kako se to ranije desetljećima tvrdilo.

Ovi i ovakvi stavovi kod Begića prisutni su već u njegovu vrlo opsežnom i studijskom simpozijском referatu *Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do danas (Nacrt)*,⁴⁹ gdje Begić jasno i otvoreno afirmira bosanskohercegovačku književnost kao takvu, mada ne negira ni moguće drugačije sistematizacije djela pojedinačnih pisaca unutar tadašnjih širih književnih okvira, pri čemu temeljem pozivanja na izuzetna ostvarenja tad savremene bosanskohercegovačke književne prakse poput pjesničke zbirke *Kameni spavač* Maka Dizdara Begić između ostalog zaključuje i sljedeće:

To su djela bosansko-hercegovačke književnosti po tlu, istovremeno hrvatska ili srpska po pojedinačnom opredjeljenju pisca, a srpsko-hrvatska ili hrvatsko-srpska po jeziku i jugoslavenska po širem nacionalnom zajedništvu, a da nijedna od tih oznaka ne smeta im niti može da opovrgne činjenicu da se to stvaranje kao cjelina nalazi na razini modernog književnog iskušenja i kod nas i u svijetu: po metodi, po književnoj psihologiji i tehnici, po udjelu i ulogu književne svijesti i talenta, konačno po slici u njima izvedenoj o modernoj viziji života na nivou savremenog civilizacijom duboko zahvaćenog i možda u ponečem i ugroženog i otuđenog čovjeka.⁵⁰

Očito, Begić bosanskohercegovačku književnost definira prije svega u teritorijalnom smislu, tj. kao književnost Bosne i Hercegovine, pri čemu podrazumijeva i autore bosanskohercegovačkog porijekla, ali i one koji to nisu, ali jesu dio bosanskohercegovačkog književnog života, jedne strane, dok s druge strane, istovremeno otvorenom drži i mogućnost pripadnosti bosanskohercegovačkih autora i hrvatskoj i srpskoj književnosti temeljem nacionalnih kriterija, kao i tad nadnacionalnoj jugoslavenskoj književnosti. Riječ je, naravno, i o naročitom kompromisnom stavu uvjetovanom prije svega društveno-političkim i ideološkim prilikama Begićeva vremena, ali i o priznavanju realnosti književnog života, tim prije što su i u Begićevo vrijeme brojni bosanskomuslimanski autori i dalje pristajali na njihovo uvrštavanje u hrvatsku ili srpsku književnost, kako je to bio slučaj i s Makom Dizdarem, a što je u osnovi bilo i sasvim razumljivo s obzirom na tad još uvijek zvanično „nepostojanje“ bosanskomuslimanske književnosti kao takve. Također, indikativno je i Begićevo naglašavanje estetske relevantnosti tad savremenog bosanskohercegovač-

⁴⁹ Midhat Begić, „Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do danas (Nacrt)“, *Simpozijum o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1971, str. 7-75.

⁵⁰ Midhat Begić, „Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do danas (Nacrt)“, *Simpozijum o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1971, str. 74-75.

kog književnog stvaranja, čime Begić, zapravo, polemizira s tad ne tako rijetkim stavovima da bosanskohercegovačka književnost ne može postojati kao samostalna književnost ni stoga što, tobože, ona tome nije ni književnoumjetnički, odnosno estetski dorasla.

Kao iskusan historičar književnosti, temeljito upućen u književnopovijesnu realnost i odgovoran prema književnohistorijskim činjenicama, Begić je, međutim, svjestan da nije samo južnoslavenska, odnosno tadašnja jugoslavenska književna praksa pluralna, kompozitna i policentrična, tj. na naročit način složena unutar same sebe, već da se ovakvo što na sličan način odnosi i na bosanskohercegovački književni slučaj. Upravo o ovom, uostalom, svjedočila je stoljećima evidentna složenost razvojnih tokova bosanskohercegovačkog književnog stvaranja i uopće književnog života, a isto je sasvim pouzdano, tačno i precizno potvrdio i vrlo značajan dio ukupne tradicije razumijevanja bosanskohercegovačkog književnog fenomena, naročito u onim slučajevima gdje je uz svijest o bosanskohercegovačkom književnom jedinstvu postojala i svijest i o unutarbosanskohercegovačkim različitostima, uključujući i zasebne, paralelne religijsko-konfesionalne, odnosno etno-nacionalne književne prakse u Bosni i Hercegovini. O ovom pitanju pisalo se i u Begićevo vrijeme, kako je to npr. slučaj i u također važnom radu *Problem pristupa bosanskohercegovačkoj književnosti* Radovana Vučkovića, bez obzira na unekoliko zdvojan Vučkovićev odnos prema pojavi bosanskohercegovačke književnosti kao takve.⁵¹ Sličnim tragom nastupa, stoga, i Begić, te u svoje razumijevanje fenomena književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini uvodi i naročiti dinamički princip koji je prethodno naznačio Vučković, odnosno ideju o dinamičkom karakteru razvoja književne prakse u Bosni i Hercegovini. Begić, međutim, Vučkovićeva polazišta nadograđuje na svoj osoben način, pa je kod Begića ova ideja praktično značila puno afirmiranje upravo bosanskohercegovačke književnosti, ali i više od toga: u pitanju je, s jedne strane, svijest o samosvojnosti i cjelovitosti upravo bosanskohercegovačke književnosti takve kakva jeste, dok je, s druge strane, istovremeno podrazumijevala i svijest o jednako realnom i činjeničnom postojanju i pojedinačnih, prvenstveno religijsko-konfesionalnih u početku, a kasnije etno-nacionalnih književnosti unutar bosanskohercegovačkog okvira, tj. prije svega bosanskomuslimanske te hrvatske i srpske književnosti u Bosni i Hercegovini, a onda i književnih tradicija drugih, manjinskih zajednica, poput npr. jevrejske. A takvo što bilo je od presudne važnosti i za ideju bosanskohercegovačke i za ideju bosanskomuslimanske, odnosno bošnjačke književnosti.

I o ovom pitanju Begić piše već u svojem simpozijском referatu *Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do danas (Nacrt)*, pri čemu se, uz raniju tradiciju

⁵¹ Radovan Vučković, „O nekim pitanjima pristupa bosansko-hercegovačkoj književnosti“, *Život*, god. XIX, br. 6, Sarajevo, 1970, str. 86-90.

proučavanja književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini, posebno poziva upravo na zapažanja Radovana Vučkovića. No, za razliku od Vučkovića, Begić nema dilema ni o bosanskohercegovačkoj književnosti kao takvoj ni o pojedinačnim etno-nacionalnim književnostima u Bosni i Hercegovini, uključujući i bosanskomuslimansku književnost. Štaviše, Begić o ovim pitanjima piše vrlo afirmativno, ali i sasvim otvoreno, eksplicitno se zalažući za priznavanje vlastitog književnog statusa i identiteta i bosanskohercegovačke i bosanskomuslimanske književnosti kao takve, jednako kao i u slučaju drugih književnosti u Bosni i Hercegovini i tadašnjoj Jugoslaviji. Istina, pri svemu ovom, Begić je prilično oprezan onda kada riječ o vrednovanju tadašnje socijalističke vlasti i njezinih učinaka u književnosti, kulturi i ukupnom društvenom životu u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji ovog trenutka, pa zasluge režima u ovom smislu nerijetko i nekritički precjenjuje, sve to zasigurno kako bi svojim idejama osigurao i šire političko prihvatanje:

Radovan Vučković je do danas najdalje otišao u rješavanju ovog problema. On s pravom vidi postojanje različitih ali razdvojenih književnih cjelina u prošlosti Bosne i Hercegovine, vezanih za nacionalno-etničke razlike pisaca i njima odgovarajućih sredina. Da je, na primjer, u prošlosti postojala samo muslimanska narodna književnost bez ikakvog svog uticaja i produžetka u umjetničkom stvaranju Muslimana, a tu činjenicu niko ne može poreći, toj etničko-nacionalnoj grupi bi se morao priznati njen književni izraz i njena književnost. Da ne govorimo tu i o alhamijado-literaturi i stvaranju na orijentalnim jezicima, što samo pojačava naš potvrdni stav. Ali isto tako s pravom Vučković ističe da nije sama književnost, već cjelokupni naš preobražaj u revoluciji uslovio republiko zblizavanje među piscima svih nacionalnosti od 1945. do danas. On usvaja termin „bosansko-hercegovačka književnost“ za taj socijalistički period, ali smatra da ga treba shvatiti dinamički: „Dinamički u smislu njegove mogućnosti divergencije u pravcu širih totaliteta, kako je to napred rečeno, i putem koji određuje potrebno kretanje i prelivanje modernih književnosti uopšte, ali i opravdanost da se na njega i ono što on podrazumeva gleda kao i na koherentnu celinu.“ Zaista, što su razlozi trvenja i međusobne pregrade uklonjeni, a da ničija nacionalnost nije povrijeđena, plod je naše u praksi primijenjene socijalističke idejnosti počev od revolucije. Postepeno se stvorilo i osjećanje teritorijalne pripadnosti Bosni i Hercegovini po određenoj međusobnoj bliskosti i ovisnosti unutar Republike a po socijalističkoj perspektivi. Dinamički, to jest dijalektički prilaz toj jedinstvenoj situaciji koju nalazimo u Bosni i Hercegovini, ovdje je nezaobilazan. Nova bosansko-hercegovačka pod-

loga nije ništa narušila u vrijednostima i tekovinama prošlosti, pa ni u pitanju opredjeljivanja pisaca za hrvatsku odnosno srpsku književnost. Ali se javlja uvijek problem neopredijeljenih kojih vjerovatno ima i danas. Ali čak i kad ih ne bi bilo, strukturiranost se može vršiti, i to je potrebno, i po teritorijalnoj, republičkoj osnovi, što su, u praksi, spomenuti radovi već činili od oslobođenja do danas. Ti radovi, uzeti u cijelosti, pokazuju da se redovno priznaju dijelovi književnosti kao bosansko-hercegovački, proza, poezija, sami pisci itd., ali se ipak ponekad osporava književnost kao cjelina. Sa bosansko-hercegovačkom književnosti i književnostima njenih nacionalnosti izgleda da je isti slučaj kao i sa našom savremenom kritikom. Sva ona redom upotrebljava termine svojstvene filozofiji egzistencije od bića do postojanja, ali niko ne priznaje uticaj i značaj te filozofije. Zato, i nacionalna, vertikalna i teritorijalna, horizontalna slika presjeka i sinteze dolaze u obzir, pa prema tome, na primjer, opravdano je govoriti i o muslimanskim (pa i jevrejskim) piscima u Bosni i Hercegovini i o njihovoj književnosti. To dinamičko shvatanje može se primijeniti i na pisce koji žive van Republike, sa svim ogradama koje proizlaze iz njihove pripadnosti hrvatskoj ili srpskoj književnosti.⁵²

Slično Vučkoviću, a u skladu s idejom o dinamičkom karakteru bosanskohercegovačke književne povijesti, Begić, dakle, književnu prošlost Bosne i Hercegovine vidi prije svega u kontekstu promjena koje se tiču odnosa između pojedinačnih etno-nacionalnih književnih komponenti u bosanskohercegovačkom literarnom sistemu. Tako, prema Begiću, cjelokupan bosanskohercegovački književni život do socijalističkog perioda, tj. praktično do Drugog svjetskog rata, obilježava paralelno postojanje upravo zasebnih etno-nacionalnih književnosti u Bosni i Hercegovini, među njima i dotad nepriznavane muslimanske, tj. bošnjačke književnosti, dok se bosanskohercegovačka književnost javlja kao jedinstvena, zajednička, nadnacionalna književna pojava tek s idejom socijalizma, odnosno prvenstveno sa socijalističkom revolucijom u Drugom svjetskom ratu i nakon njega, u savremenom trenutku. Riječ je, stoga, o specifičnostima književnog razvoja u Bosni i Hercegovini, pri čemu, istina, Begić unekoliko prenaplašava zasluge socijalističke revolucije, vjerovatno i iz praktičnih razloga, tj. s obzirom na onovremeni društveno-politički i ideoloških trenutak, ali to ne dovodi u pitanje sasvim utemeljeno Begićevo razumijevanje dinamičkog karaktera bosanskohercegovačke književne povijesti. Iste ideje Begić će za-

⁵² Midhat Begić, „Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do danas (Nacr)“, *Simpozijum o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1971, str. 72-73.

stupati i razvijati i u drugim svojim radovima, a vrlo odlučno i u otvorenom pismu koje je nakon *Simpozijuma o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine* objavio u sarajevskoj reviji za kulturu *Odjek*, a povodom oštrih prigovora koji su Begiću i njegovu tumačenju književne prošlosti Bosne i Hercegovine upućeni kako na samom simpoziju, tako i nakon njega:

Za bosanskohercegovačko književno stvaranje bitan trenutak preloma izvršio se u NOB i socijalističkoj revoluciji: dotad su postojale u Bosni i Hercegovini bar tri odvojene književnosti sa svim potrebnim atributima, istina nejednakih vrijednosti, odvojene među sobom samim duhom životnog i historijskog podnožja iz kojeg su izrasle. Izvjesni elementi njihovog zbližavanja i stapanja pojavljivali su se i prije 1941. i između dva rata, ali oni ne mijenjaju osnovnu činjenicu podvojenosti i samostalnosti, što, naravno, ondašnje vlasti nisu priznavale. Jedino takvo viđenje i tretiranje ovih pojava može se nazvati naučnim; jer ono jedino ima svoju osnovu na istini o kulturnom razvitku pojedinih naroda u Bosni i Hercegovini.⁵³

3.

Iz Begićeve ideje dinamičkog karaktera književnog razvoja u Bosni i Hercegovini proizlazi i ideja književnih dvojnosti, odnosno književnih višestrukosti, koja je podrazumijevala i mogućnosti dvostrukih ili višestrukih sistematizacija književne prošlosti na temeljima različitih kriterija, kao i mogućnosti dvostrukih ili višestrukih pripadnosti pojedinih pisaca različitim književnostima. Takvo što Begić je pokazao već u radu *Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do danas (Nacrt)* iz 1970. godine, a da je u pitanju svojevrsna konstanta u Begićevu razumijevanju fenomena bosanskohercegovačkog književnog stvaranja, uz brojne druge moguće primjere pokazat će i rijetko spominjani, ali važan Begićev tekst s kraja njegova života *Mogućnost dvojstva*, a koji u osnovi predstavlja autorovo izlaganje na okruglom stolu *Nacionalne književnosti i zajedništvo*, održanom u novembru 1981. godine u organizaciji sarajevskih i beogradskih dnevnih listova *Oslobođenje* i *Politika*. Pritom, kontinuirano tragajući za što uspješnijim rješenjem bosanskohercegovačkog, a posredno i cjeline tadašnjeg jugoslavenskog književnog problema, Begić se ovom prilikom ugledao i na ovome po mnogo čemu sličan, ali znatno sretnije riješen švicarski (više)književni slučaj, pri čemu je upravo švicarski primjer u značajnoj mjeri potvrdio znatno ranije Begićeve ideje o mogućnostima književnih dvostrukosti ili višestrukosti. Sugerirajući poticajnost švicarskog (više)književnog slučaja, a zapravo

⁵³ „Pismo Midhata Begića“, *Odjek*, god. XXIV, br. 4, Sarajevo, 1971, str. 7.

pokazujući da ni bosanskohercegovački ni tadašnji jugoslavenski književni problem nije jedinstven niti nerješiv, Begić, između svega ostalog, podsjeća i na indikativne švicarske primjere:

Na primjer, mi svi tretiramo Rusoa kao francuskog pisca, a Švajcarci ga tretiraju kao svog prvog velikog pisca. Skoro je preveden Blez Sandrar i on je i sam govorio da je francuski pisac. Ali vi ćete ga naći u švajcarskoj knjizi kao istaknutog švajcarskog pisca koji je čas bio Francuz čas Roman, pa bi prešao u Ženevu, ali mu se Pariz sviđao i opet se vraćao. Ali on je mogao zamijeniti svoju književnu nacionalnost, ali ne i svoje zemaljsko i kosmičko porijeklo.⁵⁴

Ovakva, švicarskom slučaju slična rješenja Begić i ovom prilikom smatra primjerenim i u bosanskohercegovačkom, odnosno uopće jugoslavenskom književnom problemu, a što, međutim, za Begića nipošto ne znači razbijanje tadašnjeg jugoslavenskog književnog zajedništva već tek dokidanje književnopovijesno nerealnog jugoslavenskog književnog unitarizma kao one opcije na kojoj se u ovom trenutku i dalje posebno insistiralo iz beogradske perspektive. Pritom, uz druge primjere Begić u tom smislu navodi i primjer Skendera Kulenovića, „koji je bio beg po porijeklu“, ali „1942. godine, 21. avgusta čitao je pred čitavim skupom naroda i vojske na Kozari svoju *Stojanku majku Knežopoljku*“: „On to nije činio nekako nesvjesno. To je bilo svjesno i zaista jedno bitno opredjeljenje. Za svoj, ali i za sve naše narode.“⁵⁵ Privodeći svoje izlaganje kraju, Begić zaključuje i posebno naglašava upravo ovaj aspekt, ali se iznova poziva i na Radovana Vučkovića i njegove ideje o bosanskohercegovačkoj književnoj dinamici, a potom i na hrvatskog historičara književnosti Antuna Barca i njegova shvatanja o nemogućnosti insistiranja na jugoslavenskom književnom unitarizmu nasuprot književnopovijesnoj realnosti:

Kao Musliman, mogu da kažem neke podatke. Na primjer, kod nas u Bosni i Hercegovini kod Muslimana Šantić se uvijek smatrao svojim pjesnikom, muslimanska djeca su ga čitala kao svog pjesnika. I Hamza Humo je rekao da je naš najveći pjesnik Šantić i imao je pravo. Ili, Petra Kočića

⁵⁴ Midhat Begić, „Mogućnost dvojstva“, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme, Djela*, knj. V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša / Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 660-661.

⁵⁵ Midhat Begić, „Mogućnost dvojstva“, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme, Djela*, knj. V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša / Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 662.

su muslimanska djeca skoro napamet znala. To se davalo u čisto muslimanskim sredinama. Ja sam iz mjesta gdje su sami Muslimani. Tu su bili specijalisti za izvođenje uloge Davida Štrpca i to nije nikakvo čudo.

Kod njih je isto tako bila veoma razvijena sklonost prema Kraljeviću Marku, koji je bio junak među Muslimanima. Oni su ga jako voljeli, pogotovo kada se sudara sa carem.

Dakle, ima mnogo zajedničkog u našoj psihi. To prožima sva ta naša područja.

Ja bih pledirao za tu dijalektiku koju je istakao drug Vučković, sa nijansiranjima koja nama ne mogu nimalo štetiti i koja nimalo ne idu na uštrb druge književnosti. To su sve naše književnosti.

Ja sam i za tu jugoslavensku književnost u cjelini, ali i za sve nijanse koje je Barac unio i koje će možda ubuduće još neko vidjeti.

Umjetnost je sloboda i tu je nemoguće staviti ogradu. Novi čitaoci će otkrivati nove suštine. Mislim da to naše nikako ne vodi ka nekakvoj inferiornoj poziciji, nego naprotiv, mislim da je prilično velika zabluda ona ideja sa kojom se borio najviše Deni de Ružmon, taj monstrum nacija-država. Mislim da smo mi u velikoj prednosti u odnosu na te takozvane velike nacije.⁵⁶

Begićev tekst *Mogućnost dvojstva* pokazuje, uza sve ostalo, i to da je proces afirmiranja ideje bosanskohercegovačke književnosti, kao i uopće osobenosti književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini, uključujući i bosanskomuslimansku književnost, u tadašnjem širem jugoslavenskom okviru trajao znatno duže nego u bosanskohercegovačkom kontekstu, pa tako i nakon što je ova ideja zvanično prihvaćena u samoj Bosni i Hercegovini, odnosno da je u širem kontekstu i tokom osamdesetih godina 20. st. podrazumijevao različite izazove, kao i stalnu potrebu dokazivanja činjenice da ove književnosti naprosto postoje i da to nije niti treba biti bilo kakav problem. Između ostalog i zato, 1982. godine Begić je za *Izraz*, tad ugledni sarajevski časopis za književnu i umjetničku kritiku koji je pokrenuo još 1957. godine, preveo u ovom smislu indikativne radove o švicarskom književnom pitanju, o čemu je, također, i sam pisao u tekstu *Uz Gsteigerovu historiju švicarske književnosti*.⁵⁷ Time je Begić

⁵⁶ Midhat Begić, „Mogućnost dvojstva“, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme, Djela*, knj. V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša / Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 662-663.

⁵⁷ Usp.: Midhat Begić, „Uz Gsteigerovu historiju švicarske književnosti“, *Izraz*, god. XXVI, br. 5-6, Sarajevo, 1982, str. 456-467.

svoje razumijevanje fenomena bosanskohercegovačkog književnog stvaranja nastojao osnažiti i u književnoteorijskom smislu, a posebno u smislu tad savremenih teorija historije književnosti.

Tokom svih ovih godina, svoj prilog rješavanju problema književnosti u Bosni i Hercegovini Begić će, naravno, ostvarivati i u brojnim svojim tekstovima o književnom radu niza značajnijih pisaca mahom bosanskohercegovačke književnosti novijeg vremena, mada do kraja života neće uspjeti napisati cjelovitu knjigu o bosanskohercegovačkoj književnosti kao takvoj, već će većina ovih njegovih radova posthumno biti sabrana u knjizi *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme*, priređenoj u okviru Begićevih *Djela* iz 1987. godine, na petu godišnjicu autorove smrti.⁵⁸ U manje-više svim ovim radovima Begić će na ovaj ili onaj način varirati sve svoje temeljne ideje o statusu i karakteru bosanskohercegovačke književne prakse i tako praktično demonstrirati vlastitu koncepciju bosanskohercegovačkih književnih odnosa i njihov osobeni položaj u ukupnosti tadašnjeg jugoslavenskog književnog sistema. Uz niz drugih mogućih primjera, u ovom smislu posebno treba istaknuti Begićev uglavnom dobro znani rad *Četiri bosanskohercegovačka pjesnika* (1979), opsežnu studiju posvećenu pjesničkom djelu Skendera Kulenovića, Maka Dizdara, Dare Sekulić i Anđelka Vuletića, autora preko čijih pjesničkih opusa Begić nastoji pokazati i dokazati između ostalog i „zajedničku modernu osnovu bosanskohercegovačke osjećajnosti, koja postoji“⁵⁹, a zapravo na posebno važnim pjesničkim primjerima potvrditi ideju o bosanskohercegovačkoj književnosti kao takvoj. Sličan je slučaj i u većini drugih Begićevih radova počev od sedamdesetih godina 20. st. pa do njegove smrti, pa tako i u npr. Begićevim nešto slabije poznatim, a nadahnutim studijskim esejima (inače omiljenom autorovu književnonaučnom žanru) Ćorović, Humo, Šimić (1975), a posebno Šantić – Dučić – Humo – Šimić – Dizdar: *Poezija ljubavi* (1971). Tu Begić okuplja pet – kako to i sam kaže – „naših“ pjesnika, a koji su dotad uglavnom posmatrani ne samo bez naglašavanja njihove međusobne veze već, također, i u okvirima različitih jugoslavenskih književnosti – hrvatske i srpske, tj. mimo njihova (i) bosanskohercegovačkog konteksta, a u koji ih Begić sad, dakle, vraća. Begić, pritom, na naročit način ujedinjuje ovaj (bosansko)hercegovački pjesnički peterac i tako praktično integrira bosanskohercegovačku književnost, pri čemu ovaj svoj rad završava i sljedećim znakovitim riječima:

⁵⁸ Usp.: Midhat Begić, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme, Djela*, knj. V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša / Svjetlost, Sarajevo, 1987.

⁵⁹ Midhat Begić, „Četiri bosanskohercegovačka pjesnika“, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme, Djela*, knj. V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša / Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 654.

Postoji neka suptilna, više ili manje primjetljiva veza između naših pjesnika i njihova najužeg zavičaja: veza Šantića i Hume sa Mostarom, Dučića sa Trebinjem, Šimića sa Drinovcima i Dizdara sa Stocem. Jedinstvena je naša zajednička istina, svojstvena upravo našoj jezičkoj i ljudskoj sredini, da je na tom tako malom hercegovačkom prostoru moglo da iznikne tih pet pjesničkih toliko razgovijetnih svjetova. Ta istina bi trebalo da bude u osnovi našeg saznanja o nama, o našem koncentratu stvaralačkih snaga koji od pjesničke Hercegovine čini najljepšu sliku našeg sveukupnog stvaralačkog napona. Naše razlike, na kojima je ponekad izrastala tragična kob naše istorije, mogu tako da postanu i plodotvorna svijest o jedinstvu naše sudbine, eksplozivni naboj naših stvaralačkih pobjeda kao i širokogruđe prijemljive otvorenosti našega duha prema i ranijim i najnovijim dostignućima, poteklim iz bilo kojeg našeg kulturnog i duhovnog izvora.⁶⁰

4.

Uza sve ovo, a kako je spomenuto, i zasebno razmatranje bošnjačke književnosti kao takve bit će, također, dio Begićeva rada na razrješenju bosanskohercegovačkog književnog problema, doduše pod tad jedino prihvatljivim muslimanskim ili bosanskomuslimanskim imenom. Pritom, pojavu bošnjačke književnosti Begić ni na koji način neće konkurentski disjunktivno konfrontirati s pojavom bosanskohercegovačke književnosti, već će, naprotiv, u skladu sa svojom idejom dinamičkog književnog razvoja u Bosni i Hercegovini te naročitog bosanskohercegovačkog literarnog „dvojitva“, insistirati i na jednom i na drugom konceptu podjednako. Uostalom, kako je istaknuto, to je bio slučaj već u simpozijском referatu *Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do danas (Nacrt)* iz 1970. godine, gdje se uz afirmaciju bosanskohercegovačke književnosti Begić jednako aktivno zalagao i za afirmaciju bosanskomuslimanske književne prakse kao također realne književnopovijesne pojave. Upravo u tom smislu posebno značenje imala je i Begićeva vrlo jasna, eksplicitna poruka o nužnosti priznanja i bosanskomuslimanske književnosti, kao npr. onda kad je nimalo slučajno iznio u ovom kontekstu jedan od ključno važnih argumenata: „Da je, na primjer, u prošlosti postojala samo muslimanska narodna književnost bez ikakvog svog uticaja i produžetka u umjetničkom stvaranju Muslimana, a tu činjenicu niko ne može poreći, toj etničko-nacionalnoj grupi bi se morao priznati njen književni izraz i njena književnost.“

⁶⁰ Midhat Begić, „Šantić – Dučić – Hume – Šimić – Dizdar: Poezija ljubavi“, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme, Djela*, knj. V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša / Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 226.

O bosanskomuslimanskoj književnosti kao takvoj Begić, međutim, piše još i prije, već 1967. godine, a povodom tad nedavne pojave romana *Derviš i smrt* Meše Selimovića. Tom prilikom, između ostalog, Selimovićev roman Begić gotovo egzaltirano određuje i kao „prvi i pravi moderni roman našeg pisca – Muslimana i naše muslimanske književnosti”, konstatirajući i to da je to roman u kojem su Muslimani „jedina sfera i jedini krug svijeta, dovoljan da saopšti ljudsko postojanje u svim vidovima“, odnosno roman koji „Muslimane najedanput stavlja na visoko mjesto, usred naše srpskohrvatske romansijerske umjetnosti”. Begić, također, naglašava da je Selimovićev *Derviš i smrt* i roman u kojem „mit doma bruji dubinom svojih unutarnjih dimenzija i povezuje najedanput umjetničku muslimansku prozu sa narodnom muslimanskom poezijom: mitu roda i rodbine mi vidimo daleki korijen u najljepšoj baladi našeg jezika, *Hasanaginici*”, a čime Begić već tad načelno naznačuje i mogućnost dijahronijskog zaokruženja ideje bosanskomuslimanske književnosti i njezinu osobenu povijesnorazvojnu putanju.⁶¹

Begić o bošnjačkoj književnosti eksplicitno piše i u osvrtu na *Biserje* (1972) Alije Isakovića, razumijevajući ga u skladu s onim što on suštinski jeste – kao historijski prekretno važni prvi izbor iz bošnjačke književnosti ikad. Baš upravo zato što je to prvi izbor iz književnosti koja desetljećima nije zvanično postojala, Begić je i *Biserje* dočekao s vidnom egzaltacijom, nedvojbeno konstatirajući da ovaj izbor ima svoje „i naučno i moralno, a pogotovu književno opravdanje“, odnosno to da se ovoj „zanemarivanoj književnosti“ tek u socijalističkoj Jugoslaviji, „kao i njenom narodu“, dalo „pravo ravnopravnog građanstva“.⁶² Begić je o bosanskomuslimanskoj književnosti i *Biserju* pisao i u privatnosti, i to znatno otvorenije i direktnije nego javno, kako to pokazuje *Pismo drugarici M.*, napisano najvjerojatnije 1973. godine, dakle manje-više u isto vrijeme kad i javni osvrt na *Biserje*, a sačuvano u autorovoj rukopisnoj ostavštini. Tu je, uz niz drugih autorovih zanimljivih viđenja, od kojih mnogih nema u Begićevu javnom osvrtu, i znakovita autorova opservacija da ova „jedina antologija muslimanske književnosti do danas trebalo bi da bude prihvaćena kao izvršenje zavještaja H. Kikića i njegovih predratnih drugova koji su se nosili tom mišlju, ali je nikad nisu, u doba profašizma kraljevske Jugoslavije, uspjeli ostvariti“⁶³, a što Begićevu stavu o bosanskomuslimanskoj književnoj praksi kao

⁶¹ Usp.: Midhat Begić, „Četiri romana“, *Izraz*, god. XI, br. 12, Sarajevo, 1967, str. 1155–1179.

⁶² Midhat Begić, „Slika jedne zanemarivane književnosti“, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme, Djela*, knj. V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša / Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 179, 181.

⁶³ Midhat Begić, „Pismo drugarici M., I“, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme, Djela*, knj. V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša / Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 669.

jednoj „zanemarivanoj književnosti“ daje još jednu, dodatnu dimenziju.

Naravno, temeljno mjesto u Begićevu bavljenju bošnjačkom književnošću kao takvom zauzima njegov glasoviti rad *Naš muslimanski pisac i njegova raskršća*, prvo bitno predstavljen na zagrebačkom „Književnom petku“ u aprilu 1973. godine, pri čemu je Begić kao mjesto prvog javnog predstavljanja svojih ključnih viđenja fenomena bosanskomuslimanske književnosti odabrao Zagreb vjerovatno (i) zbog toga što je u ovo vrijeme u bosanskohercegovačkoj sredini poseban problem još uvijek predstavljalo upravo pitanje bosanskomuslimanskog književnog stvaranja, odnosno njegova književnog statusa i identiteta. Pritom, sam Begić pitanje bošnjačke književnosti doživljavao je i kao izrazito lični problem i izazov, o čemu je također pisao u *Pismu drugarici M.* spominjući svoju „tjeskobu, moj osjećaj da sam upravo onaj raščerečeni Musliman, koga je Meša tako divno, duboko, simbolično romanom obuhvatio“⁶⁴. To svoje lično stanje „raščerečenosti“ Begić je prepoznao i kao stanje muslimanskog pisca uopće, odnosno općenito kao karakteristiku bosanskomuslimanske književnosti, s čim će u vezi zasnovati i svoj ključno važni koncept „raskršća“ muslimanskog pisca i njegove književnosti:

[...] biti Musliman, a pisac, svakako je mučna samospoznaja, kao što je uvijek bila povoljnija pripadnost što jasnijim i što većim nacionalnim strukturama. [...] Za bosanskohercegovačkog Muslimana a pisca to je odavno psihološka slabost, mučnina, vječni dodir ništavila, pa čak i onda je to tako bilo kada je pod turskom carevinom imao *povlašćen položaj, za delikatnije duhove pogotovu tada. Jer Bosnom se nikad nije mogao zaodjeti nacionalno, razvrstavajući i sam sebe po vjeri umjesto po nacionalnosti kao što su ga i svi drugi time označavali. [...] Otuda je pitanje njegova identiteta njegova čvorna nedaća, mučnina i problematika, koja sigurno nije bila manja njegovim pristajanjem uz druga nacionalna određenja, čak ni njegovim uklapanjem u evropski civilizacijski stil i životni oblik.*⁶⁵

Istina, ma koliko bila lična i nesumnjivo osobena, Begićeva ideja bosanskomuslimanskih „raskršća“ nije potpuno nova, jer na relativno sličan način i ranije je u nekim slučajevima razumijevana pojava bošnjačke književnosti i njezin specifični povijesni

⁶⁴ Midhat Begić, „Pismo drugarici M., I“, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme, Djela*, knj. V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša / Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 666.

⁶⁵ Midhat Begić, „Naš muslimanski pisac i njegova raskršća“, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme, Djela*, knj. V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša / Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 131.

razvoj, kao što je to slučaj već, npr., kod Safvet-bega Bašagića, a onda i kod više drugih autora nakon njega. No, upravo kod Begića, baš kao i u onovremenoj književnoj praksi Meše Selimovića, Skendera Kulenovića, Maka Dizdara ili Derviša Sušića i dr., pitanje bosanskohercegovačkog književnog problema, iako je i dalje bilo i ostalo prvenstveno književnonaučno (a što je ono na čemu je Begić posebno insistirao), jasno se pokazalo i kao goruće identitetsko pitanje koje traži svoje konačno razrješavanje kako u književnoj nauci, tako i u samom životu. Ovakvo što kod Begića neće, međutim, nikad postati osnova za ma kakva nacionalno-kolektivna antagoniziranja, već, naprotiv, upravo dodatni prilog upotpunjenju predstave o izrazitoj unutrašnjoj složenosti bosanskohercegovačkih, a onda i ukupnih tadašnjih jugoslavenskih književnosti i kultura, kao i doprinos unutrašnjem jugoslavenskom međusobnom razumijevanju i uvažavanju. Pritom, i u slučaju bošnjačke književnosti kao takve Begić će ispisati niz tekstova o pojedinačnim njezinim piscima i njihovim djelima, insistirajući i ovdje, kao i u slučaju razmatranja bosanskohercegovačkih književnih procesa i pojava, na onom što su također povijesnorazvojne specifičnosti (i) bošnjačke književnosti. Takvo što za Begića jeste posebno npr. sudbonosni susret Istoka i Zapada koji se na naročit način krajem 19. i početkom 20. st. ostvaruje već u pjesništvu Safvet-bega Bašagića, autora koji je za Begića „temeljnica poetsko-duhovne konstitucije bosanskohercegovačkih Muslimana u fazi njihova snažnog i istorijski nezaobilaznog kretanja ka modernom svijetu, modernom utemeljenju duha i senzibiliteta“⁶⁶. Uz druge moguće primjere, slične osobenosti bošnjačke književnosti Begić naglašava i u slučaju Muse Ćazima Ćatića pišući o Ćatićevoj „razdjelnosti“⁶⁷, ali i kod drugih pisaca, poput npr. Hamze Hume, u vezi s kojim Begić također istrajava na ideji o trajućem strašnom identitetskom usudu bošnjačkog pisca na „raskršću“, ovaj put i u vezi s procesom „nacionaliziranja muslimana“:

Hamza se između ratova izjašnjavao kao Srbin muslimanske vjere u stilu pojava te vrste još prije 1914. a po tragu S. Bašagića i M. Ć. Ćatića koji su se oba kazivali najprije kao Srbi pa kao Hrvati. Njegov primjer je stoga biografski vanredno značajan, jer bi pokazao u temeljno urađenoj studiji da je on upravo poslije 1945. pokazao koliko je to ranije izjašnjavanje bilo vještačko i neprirodno u znaku nepoetske političke konjunktore, što je Hamzu teško boljelo pod kraj života, jer on je bio u suštini visoko

⁶⁶ Midhat Begić, „Izabrana djela Safveta Bašagića“, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme, Djela*, knj. V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša / Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 194.

⁶⁷ Midhat Begić, „Ćatićeva razdjelnost“, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme, Djela*, knj. V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša / Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 196-207.

moralna pojava kao čovjek. A tada se opet vratio svome hercegovačkom govoru sa idejom da sva ranija svoja djela u tom smislu priredi.⁶⁸

5.

Očito, s Begićem i njegovim razumijevanjem bosanskohercegovačkog književnog fenomena, odnos prema književnom stvaranju u Bosni i Hercegovini vidno se mijenja nabolje, kao nikad prije, uključujući i odnos prema bosanskomuslimanskoj, tj. bošnjačkoj književnosti. Uprkos i dalje u mnogim slučajevima prisutnoj suspektnosti, pa i otvorenom negiranju i bosanskohercegovačke i, posebno, bosanskomuslimanske književnosti, naročito izvan Bosne i Hercegovine, bosanskohercegovačka, a potom i bošnjačka književnost počinju se i zvanično tretirati kao realne književne pojave, pa se vremenom javljaju i u obrazovnom sistemu. Kako je spomenuto, uz odranije prisutnu hrvatsku i srpsku književnost, akademske 1979/1980. godine književnost Bosne i Hercegovine uvodi se i na studij jugoslavenskih književnosti na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, a prisutna je i na nižim obrazovnim razinama. Pritom, u turbulentnim bosanskohercegovačkim i jugoslavenskim prilikama ovog vremena, uz Midhata Begića, odnosno Muhsina Rizvića te Enesa Durakovića i Aliju Isakovića, koji blisko sarađuju s Begićem, pri uvođenju književnog stvaranja Bosne i Hercegovine u obrazovni sistem tokom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. st. važnu ulogu imao je i jedan dio onovremene bosanskohercegovačke politike koji je bio sklon poboljšanju bosanskohercegovačke pozicije u tadašnjoj jugoslavenskoj federaciji, a što također govori o promjeni zvaničnog odnosa prema bosanskohercegovačkom književnom fenomenu.⁶⁹ Ipak, otpori ovim procesima bili su također oštri, pa je na Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu predmet *Književnost naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine* uveden uz žestoko protivljenje pojedinih članova tadašnjeg Odsjeka za istoriju jugoslovenskih književnosti, čiji je naziv također istovremeno promijenjen u nešto primjereniji naziv „Odsjek za istoriju književnosti naroda i narodnosti Jugoslavije“. Slično se dešava i onda kad je riječ o osnovnoškolskoj i srednjoškolskoj nastavi maternjeg jezika i književnosti, gdje se također tek u ovo vrijeme uvodi i bosanskohercegovačko književno stvaranje kao takvo, ali isto tako uz žestoke otpore iz pojedinih struktura. Tako će, npr., Elbisa Ustamujić, jedna od vodećih učesnica projekta inovacije osnovnoškolskih i srednjoškolskih nastavnih

⁶⁸ Midhat Begić, „Imati i 'biti' Hamze Hume“, *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme, Djela*, knj. V, prir. Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša / Svjetlost, Sarajevo, 1987, str. 245.

⁶⁹ Usp. npr.: Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998, str. 284-291.

sadržaja, biti oštro napadnuta u pojedinim krugovima, pa tako i u beogradskoj štampi, gdje će, između ostalog, u časopisu *Nin* uvođenje bosanskohercegovačkih, a posebno bosanskomuslimanskih pisaca u školske nastavne planove i programe biti okarakterizirano i kao prijeteći „krvavi pir dr. Ustamujić“.

Općenito gledano, uprkos svim poteškoćama i izazovima koje je podrazumijevao, Begićev angažman na afirmaciji i etabliranju književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini bio je na kraju izrazito uspješan, štaviše historijski prekretna. Pored Begićeva neospornog naučnog autoriteta, ali i njegove političko-ideološki neupitne biografije, tome je svakako doprinijela i promjena političko-ideološke klime u onovremenoj Bosni i Hercegovini i tadašnjoj Jugoslaviji, bez čega ipak ne bi bilo zvaničnog priznanja ni bosanskohercegovačke, a posebno ne bosanskomuslimanske, odnosno bošnjačke književnosti, bez obzira na cjelokupnu tradiciju svijesti o bosanskohercegovačkom književnom fenomenu i sva pojedinačna afirmativna nastojanja u ovom smislu. No, ova uloga koju je odigrao jedan dio bosanskohercegovačke politike ovog vremena ni na koji način ne relativizira, a pogotovo ne umanjuje Begićev doprinos u afirmaciji i etabliranju kako bosanskohercegovačke, tako i bošnjačke književnosti kao takve.

Doprinos Midhata Begića razvoju svijesti o književnosti Bosne i Hercegovine te uopće historiji bosanskohercegovačke književnosti ogroman je i fundamentalnog značaja. To se odnosi i na brojne Begićeve pojedinačne radove o „bosanskohercegovačkim književnim temama“, kako bi se to begićevski reklo, a posebno na njegovu koncepciju prirode i karaktera književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini, koja će ključno odrediti manje-više cjelokupnu postbegićevsku književnoakademska tradiciju u Bosni i Hercegovini, a naročito odnos prema bosanskohercegovačkom književnom fenomenu kod autora koji su u ovom pogledu Begićevi nasljednici i naročiti nastavljači. U tom smislu najmanje su tri ključne Begićeve ideje koji se javljaju kao praktično njegovo trajno naslijeđe u bosanskohercegovačkom književnoakademska kontekstu.

Prva se tiče Begićeva vrlo razložnog uvjerenja, potvrđenog brojnim specifičnostima povijesnog razvoja književnosti u Bosni i Hercegovini, da su naziv *bosanskohercegovačka književnost* i njoj pripadni zajednički, nadnacionalno jedinstveni koncept nominacija i način razumijevanja odgovarajući – pogotovo u Begićevu vremenu – prije svega za socijalističko, odnosno tad savremeno doba u razvoju šarolikog književnog stvaralaštva Bosne i Hercegovine. Kako to smatra Begić, književno stanje ovog vremena uspostavljeno je političko-ideološkim neutraliziranjem etno-nacionalne isparceliziranosti, odnosno svekolikim integriranjem bosanskohercegovačkog društva i kulture onog trenutka kad se, pod krilaticom „bratstva i jedinstva“, desio preokret što je bio „potpun i politički i društveno,

i duhovno, i čak u izvjesnom smislu i književno⁷⁰. Begić, međutim, u daljnjim razmatranjima koncepta bosanskohercegovačke književnosti također ispravno primjećuje da je ovakvo što započelo i ranije, u međuratnom dobu, naročito kod pisaca tzv. pokreta socijalne literature između dvaju svjetskih ratova, kod kojih je ova integralistička namjera bila i dio njihova društveno-političkog i ideološkog programa, pa čak, djelomice, i prije ovog – u prvim bilo manje-više spontanim, bilo širim kulturalnim i društveno-političkim procesima i pojavama potaknutim međusobnim približavanjima bosanskohercegovačkih književnosti u vremenu austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini i tzv. književnog preporoda s kraja 19. i početka 20. st. Ovu svoju ideju Begić će, pritom, razrađivati u čitavom nizu svojih radova, i to kako u onima o pojedinačnim piscima i pojedinačnim književnim pojavama, tako i, posebno, u onima prvenstveno sintetskog karaktera, insistirajući upravo u svojim književnohistorijskim sintezama na opisu savremene bosanskohercegovačke književne prakse kao neke vrste sistemskog jedinstva, koje jeste dio i šireg, tad jugoslavenskog književnog sistema, ali i zasebna pojava unutar njega, sa svojim unutrašnjim specifičnostima i vlastitom, osobenom razvojnom logikom. Razvojna logika književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini u nekim elementima podudarna je s ukupnim tadašnjim jugoslavenskim književnim stanjem kao cjelinom, dok je, pak, u nekim drugim manje ili više drugačija i posebna, zbog čega i bosanskohercegovačka književna praksa traži (i) zasebnu književnonaučnu elaboraciju, kao i statusno uvažavanje (i) njezine književne samosvojnosti. Uz simpozijski referat *Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do danas (Nacrt)* iz 1970. godine, o ovim pitanjima Begić je pisao, između svega ostalog, i u važnim radovima kakvi su *U jedinstvenom okviru: Pristup i teze za projekat istorije bosanskohercegovačke književnosti* iz 1972,⁷¹ a naročito opsežna studija *Razvojne tendencije književnog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1970. godine* iz 1973. godine.⁷² Na istom ovom tragu Begić je inicirao i održavanje velikog naučnog skupa *Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja*, koji je u maju 1976. godine održan u Sarajevu u organizaciji Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, a koji je trebao biti poticaj upravo temeljitom istraživanju, ali i, sasvim direktno, snažan prilog afirmaciji i etabliranju književnosti Bosne i Hercegovine kao takve. Begić je imao u planu i

⁷⁰ Midhat Begić, „Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do danas (Nacrt)“, *Simpozijum o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1971, str. 13.

⁷¹ Midhat Begić, „U jedinstvenom okviru: Pristup i teze za projekat istorije bosanskohercegovačke književnosti“, *Odjek*, god. XXV, br. 22, Sarajevo, 1972, str. 6.

⁷² Midhat Begić, „Razvojne tendencije književnog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1970. godine“, *Radovi ANUBiH*, knj. XLVIII, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knj. I, Sarajevo, 1973, str. 13-36.

rad na historiji bosanskohercegovačke književnosti, a što se međutim nije ostvarilo za njegova života, pa, nažalost, ni desetljećima kasnije, sve do danas.⁷³

Druge dvije Begičeve ključne ideje usko korespondiraju s prethodnom i također su jednako razložne, a posebno su važne za općenito definiranje onog što su nacionalne literature i njihovi osobeni međusobni odnosi unutar jedinstvenog i zajedničkog bosanskohercegovačkog, a potom i tadašnjeg jugoslavenskog, odnosno južnoslavenskog okvira, pa tako i za određenje bošnjačke književnosti, i to kao jedne od sastavnica bosanskohercegovačkog književnog sistema, ali i kao zasebne, samosvojne cjeline. Jednu od ovih dviju ideja predstavlja, naime, Begičevo isticanje i stvarne književnoumjetničke relevantnosti bosanskohercegovačkog književnog stvaralaštva, a što je i u Begičevo vrijeme i kasnije bila ideja koja je nastojala ukazati na manjkavosti te opasnosti tad važećih tzv. općih jugoslavenskih književnih kriterija, sve to u trenutku nakon pojave iznimno značajnih književnih ostvarenja poput romana *Derviš i smrt* i *Tvrđava* Meše Selimovića, pripovjedačke zbirke *Pobune* Derviša Sušića ili pjesničkih zbirki *Kameni spavač* Maka Dizdara i *Soneti* Skendera Kulenovića. U ovom smislu, vrlo je važno Begičevo zapažanje da „književnosti malih naroda, i narodnosnih grupa, trpe tu bez iznimke redovno ocjenjivačku nepravdu“, naročito u smislu neuvažavanja njihovih izvornih, neposrednih književnohistorijskih okolnosti i konteksta. Pritom, Begić upozorava i na književnonaučnu neutemeljenost tadašnje svejugoslavenske, odnosno uopće svejužnoslavenske književne aksiologije te zaključuje kako „nije moguće fiksirati jedan jedinstven kriterij, inače bi on davno u međunarodnoj istorijsko-književnoj nauci bio utvrđen“, kako je to pisao npr. u pismu reviji *Odjek*.⁷⁴ Opravdanost svojeg stava Begić, inače, i mimo ovog potvrđuje vlastitim čitanjem čitavog niza tekstova bosanskohercegovačkih i bošnjačkih autora od kraja 19. st. pa nadalje, pokazujući da oni tek u njihovu matičnom, prvobitnom i neposrednom kontekstu iskazuju svoju pravu, a naročito književnohistorijsku vrijednost.

Druga od preostale dvije temeljne ideje Begičeva prijedloga za rješenje bosanskohercegovačkog književnog problema očito je dalekosežnija i danas posebno aktuelna, a zasnovala je, pak, Begičev naročiti dinamički koncept razumijevanja književne prošlosti Bosne i Hercegovine. To je ideja o naročitom literarnom „dvojstvu“ književnog razvoja u Bosni i Hercegovini, i to na način da, uz svijest o savremenom bosanskohercegovačkom (kao i nekadašnjem jugoslavenskom) književnom zajedništvu, ovakvo što implicira i mogućnost istovremenog postojanja u prvom redu

⁷³ Usp.: *Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja*, ur. Midhat Begić, Posebna izdanja, knj. XXXV, Odjeljenje za književnost i umjetnost, knj. 5, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1977.

⁷⁴ „Pismo Midhata Begića“, *Odjek*, god. XXIV, br. 4, Sarajevo, 1971, str. 7.

triju različitih, etno-nacionalno distingviranih književnosti u Bosni i Hercegovini: odranije priznavane (bosansko)srpske i (bosansko)hrvatske, ali i sve do Begićeva trenutka nepriznate i praktično nespominjane bosanskomuslimanske, tj. bošnjačke književnosti, koja je tako iz društveno-političke rubne, marginalne pozicije pomaknuta ka mogućnosti i zvanične književnohistorijske egzistencije. Istina, ovakvo što kod Begića se, posebno u početku, primarno odnosilo na dotad gotovo sasvim neistraženu bošnjačku književnu prošlost (čija ozbiljnija proučavanja započinju upravo u ovom vremenom, predstavljajući tako dodatnu osnovu Begićevim nastojanjima), ali se također istovremeno moglo primijeniti i na tadašnji savremeni književni trenutak. Bilo je to, naime, opće upozorenje da su književnosti nekadašnjeg srpskohrvatskog / hrvatskosrpskog jezika ne samo dvije, već, uz bosanskohercegovačku i bošnjačku, najmanje tri ili četiri, dok bi ostale predstavljale crnogorska književnost i književnosti nacionalnih manjina u Jugoslaviji, uključujući i jevrejsku književnu tradiciju u Bosni i Hercegovini, koju Begić također afirmira. Također, ovakvo što značilo je i upozorenje da sve ove književnosti uz brojne međusobne veze i uzajamnosti imaju i vlastite razvojne linije i vlastiti sistem vrijednosti, sve to na način koji ni u kojem smislu nije u suprotnosti s idejom šireg zajedničkog, nadnacionalnog južnoslavenskog književnog okvira. Taj okvir Begić, stoga, ne odbacuje, već ga, naprotiv, tek realnije iznutra redefiniira – na način pluralnog, kompozitnog i policentričnog južnoslavenskog „književnog mozaika“, kako je to eksplicirao još u simpozijском referatu *Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do danas (Nacrt)* iz 1970. godine, a onda i u drugim svojim radovima, posebno u svojim književnohistorijskim sintezama.

Ovim trima Begićevim ključnim idejama o bosanskohercegovačkom književnom fenomenu u specifičnom slučaju bošnjačke književnosti nužno je, pritom, priključiti i ideju o „našem muslimanskom piscu i njegovim raskršćima“, tj. naročitu Begićevu interpretaciju bošnjačke književne povijesti kao povijesti književnosti „raskršća“. Iako nije bila posve nova, odnosno iako ju je Begić naslijedio od više ranijih autora, a potom prilagodio kako svojim ličnim, tako i vlastitim književnohistorijskim videjnjima, ta ideja upravo zahvaljujući Begiću imat će izuzetnu primjenu u interpretaciji prošlosti bošnjačke književnosti i njezina razvoja, a posebno u bošnjačkoj književnoj historiografiji. A upravo takvo što pokazat će se prvenstveno u djelu Muhsina Rizvića, odnosno Alije Isakovića te Enesa Durakovića, koji su u bošnjačkoj književnohistorijskoj nauci do recentnog trenutka i najvjerniji Begićevi nasljednici onda kad je riječ o razumijevanju bosanskohercegovačkog književnog fenomena, naravno sa svim osobenostima koje karakteriziraju rad svakog od njih.